

Calitatea hotărârilor judecătorești

Eric Alt,
magistrat Curtea de Casație Paris
vice-președinte MEDEL

La qualité de la justice dépend de sa capacité à se remettre en cause. L'institution judiciaire doit s'appliquer à elle-même une culture du doute méthodologique, de la réflexion collective, de l'évaluation des pratiques.

Pour cela, l'institution doit notamment accepter la critique et la contradiction, de l'extérieur et de l'intérieur. Elle doit apprendre à tirer profit de la liberté de parole et du pluralisme des points de vue. Les échanges internationaux se situent dans cette perspective, relativisant les certitudes et faisant place à des idées nouvelles.

Enfin, la qualité de la justice se mesure à sa capacité à défendre les valeurs inscrites au cœur des lois fondamentales et en particulier de la Convention européenne des droits de l'homme. A défaut, la justice ne serait ni légitime, ni éthique, ni efficace.

În anul 2008, Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni (CCJE) a formulat o recomandare cu privire la calitatea hotărârilor judecătorești. Printre altele, în cadrul Comisiei europene pentru eficiența justiției (CEPEJ), a fost creat un grup de evaluare a calității, care este definită ca un triunghi ale cărui vârfuri sunt eficacitatea, legitimitatea și etica. *Eficacitatea* privește termenul optim pentru soluționarea dosarelor ori buna gestionare a mijloacelor. *Etica* este întemeiată pe valori fundamentale precum independența, imparțialitatea, contradictorialitatea, moderația în exercitarea atribuțiilor de putere ale magistraților. *Legitimitatea* se traduce prin adevărată cetățenilor la valorile intrinseci ale instituțiilor, la funcționarea acestora sau la utilitatea lor socială.

În general, sfera « calității » justiției acoperă un câmp foarte larg, cu abordări diversificate în funcție de fiecare stat în parte.³⁹

Sindicatul Magistraturii din Franța a efectuat cercetări cu predilecție asupra calității deciziilor judiciare după cazul Outreau. În acest dosar, din 17 persoane acuzate de infracțiuni sexuale, 13 au fost achitate. Unele dintre acestea fuseseră private de libertate mai mult de doi ani.⁴⁰

Procesul a șocat profund opinia publică. Pentru prima dată, o comisie parlamentară a fost creată pentru a reflecta asupra disfuncționalităților sistemului judiciar și a mijloacelor pentru a le remedia.

În acest context, s-a dovedit a fi extrem de interesant să se extindă studiul logicii deciziilor absurde în domeniul judiciar. Christian Morel, sociolog, a publicat o lucrare consacrată explicării catastrofelor tehnologice⁴¹. Concluziile sale pot fi aplicate justiției cu succes. Așa cum starea de boală ajută la cunoașterea sănătății, studiul situațiilor aberante permite înțelegerea

³⁹ A se vedea Marie-Luce Cavrois, Hubert Dalle, Jean-Paul Jean, *La qualité de la justice*, La Documentation Française (Coll. Perspectives sur la justice), 2002.

⁴⁰ Procesul « Outreau », după numele orașului unde s-au întâmplat evenimentele, a fost deschis la Saint-Omer (Pas-de-Calais) în luna mai 2004. 17 persoane acuzate erau suspectate că ar aparține unei rețele de pedofilie. Acțiunea penală s-a stins în privința unui al optprezecelea, decedat în detenție. În timpul procesului, inculpatul principal, care formulase o multitudine de denunțuri imaginare, pe care se bazau în esență acuzațiile, și-a retras declarațiile. Această situație a redus faptele din dosar la un incest familial. Din cei 13

inculpați care își clamau nevinovăția, 7 au fost achitați, iar 6 condamnați.

Încă din primele zile ale procesului în faza apelului, la Paris, acuzațiile împotriva acestora din urmă s-au prăbușit. Mai mulți copii au mărturisit că mințiseră în cadrul judecății la instanța de fond. Expertizele păreau a fi fost superficiale. Avocatul general a pus concluzii de achitare, iar apărarea a renunțat să mai pledeze. Cei 6 inculpați au fost achitați în data de 1 decembrie 2005.

⁴¹ Christian Morel, *Les décisions absurdes, sociologie des erreurs radicales et persistantes*, Ed. Gallimard, 2002; *Une grille de lecture des décisions absurdes*, Revista Justice, nr. 187.

condițiilor în care poate fi pronunțată o decizie corectă.

1. Patologia deciziilor

1.1 Pericolul rutinei

În dimineața lansării navei Challenger, un director al NASA, convins de existența unui risc, a încercat să oprească procesul lansării. Nu a reușit: documentele erau semnate, procedurile își urmau cursul, fiecare își executa cu abnegație misiunea. Rutina a condus la dezastru.

Cu cât decizia este mai rituală, cu atât, riscul erorii crește. Este valabil și în materie judiciară. Spre exemplu, în Franța, reținerea preventivă poate conduce la o condamnare după 24 sau 48 de ore. Majoritatea condamnărilor cu executare sunt consecutive acestor proceduri. În acest lanț de producție rapidă, parchetul joacă în mod esențial un rol de triaj, pe baza referatelor telefonice ale poliției. Instanța de judecată nu dispune decât de câteva minute pentru a examina cauza, fără posibilitate de a amâna. Nu există decât puțin spațiu pentru apărare, care se reduce deseori la o singură pledoarie. Hotărârile sunt motivate după stereotip, cu excepția cazului în care s-a formulat apel.

Pe de altă parte, legislația franceză recentă urmărește să reducă marja de apreciere a instanței de judecată prin instituirea unor pedepse în limite special stabilite în caz de recidivă (cu excepția deciziilor special motivate în considerarea infracțiunii, a personalității autorului sau a garanțiilor de inserție și reinserție socială prezentate de acesta) și în caz de recidivă agravată (cu excepția „garanțiilor excepționale de inserție și reinserție”). În fapt, eficacitatea acestei proceduri se măsoară în creșterea numărului de condamnări și în severitatea pedepselor pronunțate. Este gradul zero al calității hotărârilor judecătorești.

1.2. Capcanele colective

În catastrofa navei Challenger, inventatorii racordurilor defecte (care nu au funcționat din cauza valului de frig din Florida) au recurs la o *distorsiune cognitivă*: absența evaluării riscului a favorizat încrederea decidenților și, din sens opus, optimismul acestora a crescut dificultatea de a strânge probe cu privire la pericolul la care se expun. Mai mulți factori explică această capcană în care au căzut decidenții.

Deformarea realității caracterizează decidenții astfel convinși că nu mai joacă rolul care le-a fost încredințat în cadrul instituției. Este vorba despre o eroare prin acumulare. La fel, în lanțul penal care conduce la luarea hotărârii, tendința dominantă este de a acorda încredere autorilor sentințelor deja pronunțate. Este dificil să suspectezi calitatea muncii depuse de poliție sau argumentele științifice ale expertizelor. Este delicat să suspectezi declarațiile victimelor. Riscul erorii care rezultă din acest mod de a funcționa nu poate fi măsurat, cu atât mai puțin probarea erorii judiciare este mai greu de realizat. Persoanele implicate direct își mențin așadar încrederea în sistem, preocupându-se mai puțin de riscul erorii.

Efectul spectatorului crește și mai mult deresponsabilizarea. El generează erorile prin intoxicarea reciprocă. În cauza Outreau, circa 60 de magistrați au intervenit în dosar. Chiar dacă procurorul și judecătorul de instrucție aveau un rol esențial, ei se simțeau confortabil pentru că deciziile parchetului general și ale camerei de instrucție le confirmau măsurile dispuse. Dincolo de această situație extremă, se ridică semnul de întrebare cu privire la efectele unor proceduri lungi, fragmentate de numeroase decizii. În sistemul francez, se reproșează deseori faptul că deciziile luate în faza de instrucție ar prestabili judecata finală.

În sfârșit, tăcerea organizațională este un factor de persistență al erorilor judiciare. Virusul erorii se propagă prin purtători sănătoși și silențioși. Întotdeauna în analiza catastrofei navei Challenger, un studiu descrie minuțios reuniunea din ajunul lansării. Subliniază liniștea surprinzătoare a participanților care ar fi putut, prin intervențiile lor, să impună luarea în considerare a anumitor informații preocupante. Printre motivele evocate ale acestei tăceri: dubiul participanților cu privire la legitimitatea lor, teama că opoziția lor ar fi percepută ca un factor de agresivitate, dorința de a nu aduce atingere coeziunii grupului sau de a nu fi desconsiderați de superiorii ierarhici. Toate acestea se regăsesc și în instituțiile judiciare, care nu acceptă opoziții în interiorul lor și privilegiază autoritatea ierarhică, uneori până la colegialitatea tribunalului.

1.3. Pierderea sensului

Este vorba despre sindromul podului peste râul Kwai: un luptător-erou construiește cu zel

un pod pentru dușmanul său. Nu este un trădător: comportamentul său aberant se explică printr-o acțiune considerată un scop în sine.

În același fel, se întâmplă ca justiția sau poliția să vadă o finalitate în a acționa, indiferent de obiectiv. Poliția urmărește orice delict pentru a-și atinge statisticile. Parchetul trimite dosarele în instanță fără a le citi integral. Hotărârile se acumulează, prea puține fiind executate sau sunt executate greșit...

O atitudine echivalentă ar consta în a respecta regulile acțiunii, pierzând din vedere obiectivul: judecătorul de instrucție care nu urmărește decât perfecțiunea formală a procedurii și pierde din vedere obiectivul aflării adevărului; cazul procedurilor (civile sau penale) care se prelungesc de-a lungul anilor, pierzându-se din vedere faptul că sunt premergătoare unei hotărâri judecătorești; motivarea stereotipă a hotărârilor etc.

Pierderea sensului este adesea mecanismul esențial al unei catastrofe. Și schimbarea organizării nu servește la nimic dacă sistemul de valori este în derivă.

2. Cerințele unei hotărâri fiabile

Un anumit număr de studii au fost efectuate pentru a analiza organizațiile așa-numite «de mare fiabilitate»⁴². Un factor esențial pe care cercetătorii l-au identificat este capacitatea de a se reexamina: evaluare și schimb de experiență, acceptarea criticii, claritatea scopurilor propuse.

2.1. Evaluarea și schimbul de experiență

Cultura evaluării sistemice este prea puțin dezvoltată în materie judiciară. Evaluarea este contrată asupra magistratului, privit individual: este întotdeauna mai ușor să lași responsabilitatea să apese asupra unui individ decât asupra unui sistem.

În acest context, **o metodă de evaluare globală a serviciului prestat de instanțe**⁴³ poate fi un prim răspuns. În Franța, inspecția

generală a serviciilor judiciare poate proceda la investigații la nivelul unui tribunal. Fiind pusă în subordinea ministrului justiției, legitimitatea sa este însă mult diminuată. În plus, metodele și criteriile de apreciere nu sunt deloc transparente. În revanșă, în alte state, precum Italia sau Portugalia, serviciul prestat de jurisdicții face obiectul unor evaluări mai obiective și imparțiale. Aprecierea muncii magistraților își găsește locul în acest context.

Difuzarea informațiilor cu privire la bunele practici este un alt răspuns interesant, care a fost explorat de Curtea de casație: difuzarea unei reflecții cu privire la respectul justițiabilului pornind de la experiența curților de apel⁴⁴, conferință de consens cu privire la bunele practici judiciare legate de expertiza civilă⁴⁵. În acest ultim caz, grupurile de lucru au avut ca misiune să propună dezbaterii publice proiecte de recomandări de bune practici cu tema «expertiza judiciară civilă». Apoi un juriu, independent de grupurile de lucru și de comitetul de organizare, a făcut o sinteză a materialelor prezentate în cadrul unui colocviu public. De altfel, un colocviu franco-britanic cu privire la calitatea justiției a fost organizat în 2003.⁴⁶

Reflectarea asupra acestor bune practici poate face parte dintr-o dezbaterie colectivă și periodică a magistraților în cadrul instanțelor din care fac parte. Controlului ierarhic i se opune *interviziunea*, modalitate de a schimba experiența între colegi și de a învăța examinând situații și probleme individuale în cadrul unui grup.

2.2. Importanța criticii

Critica actorilor în legătură cu instituția pe care o servesc trebuie să fie acceptată. Totuși, trebuie ținut cont de faptul că instituția judiciară restrânge libertatea de exprimare a ideilor care șochează, lovesc sau neliniștesc⁴⁷. Într-o manieră emblematică, raportul comisiei cu privire la etica în justiție, întocmit în 2003⁴⁸, urmărea să consolideze obligația de rezervă pentru a face un element al jurământului magistraților. De altfel,

⁴² A se vedea <http://www.highreliability.org/index.html> (cercetări efectuate în cadrul Universității Berkeley din California, S.U.A.).

⁴³ <http://www.syndicat-magistrature.org/IMG/pdf/Evaluation.pdf>

⁴⁴ Bulletin d'information nr. 627 din 15 octombrie 2005.

⁴⁵ http://www.courdecassation.fr/formation_br_4/2007_2254/br_bonnes_10189.html

⁴⁶ <http://www.courdecassation.fr/article8288.html>

⁴⁷ Cauza *Handyside c. Regatului Unit*, cererea nr. 5493/72, hotărârea din 7 decembrie 1976, seria A nr. 24.

⁴⁸ <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/034000695/index.shtml>

Tăcerea organizațională este un factor de persistență al erorilor judiciare. Virusul erorii se propagă prin purtători sănătoși și silențioși.

pentru că a criticat practica poliției de a controla străinii și minoritățile vizibile (fr. «contrôle au faciès»), autorul unui articol din SM cu privire la controlul identității a fost condamnat (cauza se află în prezent în fața Curții de casație)⁴⁹. În timpul apelului din Geneva, parchetul pregătea o cercetare disciplinară, pe care ulterior a abandonat-o... Cu toate acestea, libertatea de a critica este o primă condiție a dezbaterii asupra funcționării unui sistem și modalitatea prin care acesta ar putea lua decizii.

Critica trebuie să facă parte din sistem. Procurorul trebuie să aibă o libertate de exprimare în timpul ședinței de judecată, în special pentru a argumenta cererile sale în lumina dezbaterilor⁵⁰. De altfel, în unele sisteme juridice, opiniile separate sunt acceptate. Exterior tradiției juridice continentale, acest drept există în schimb la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În fine, calitatea apărării participă la capacitatea critică a sistemului. De aceea, ea nu trebuie să fie doar o activitate liberală, ci trebuie organizată ca un serviciu public.

Dezvoltarea sistemelor de înregistrare sonoră sau audiovizuală a tuturor fazelor procesului (de la interogatoriul poliției până la judecată) poate fi un element de evaluare a conduitei actorilor. Unii polițiști sau magistrați ar putea găsi un avantaj în a cunoaște mai bine imaginea pe care o au, felul în care sunt văzuți.

În sfârșit, apelul și casația constituie, dincolo de funcțiile clasice ale controlului și unificării dreptului, un element al criticii. Modul în care această critică este construită este o miză importantă. Trebuie să existe calea apelului în toate procesele sau doar în cele mai importante? Apelul trebuie să fie o nouă hotărâre asupra întregii cauze sau trebuie să vizeze numai aspectele care rămân în litigiu? Care din părți îl poate formula în cazul respingerii cererii?

2.3 Confruntarea cunoștințelor teoretice cu experiența

O primă miză este cea a formării, care nu trebuie doar să asigure o bază de cunoștințe, ci trebuie să și favorizeze un raport critic pe baza acestor cunoștințe.

Carierea ascendentă (de la judecătorii către curți de apel) favorizează participarea în completuri colegiale de judecată a unor persoane cu vârstă omogenă. Această organizare ar putea fi reconsiderată: magistrații tineri să participe alături de cei în vârstă, în complet colegial în faza apelului; abia după aceea să poată judeca în primă instanță. De asemenea, unitatea magistraturii, care permite trecerea dintr-o funcție în alta – în special între instanță și parchet – este importantă atât pentru garantarea drepturilor, cât și pentru eficiența procesului. În fine, procesele în care alături de magistrați de profesie participă judecători aleși (non-profesioniști) pot fi un factor de eficiență, provocând în mod necesar un dialog între puncte de vedere diferite.

Schimbările internaționale și dreptul comparat favorizează de asemenea dialogul între judecători – nu numai din perspectiva ierarhică, ci și în plan orizontal. Un forum mondial al judecătorilor se constituie pe măsură ce progresează aceste schimburi. Cunoașterea criticilor fortifică legitimitatea instituțională a justiției⁵¹. Astfel, schimbările internaționale care au găsit o importanță crescută în cadrul Curții de casație (Rețeaua președinților curților supreme, asociația curților supreme francofone, asociația magistratilor pentru mediu) se situează în acest context. Într-un fel, Medel a anticipat acest avantaj încă din anii '80. Astăzi, această evoluție continuă. Ar trebui să conducă în special, la inițiativa Medel, la organizarea de audieri internaționale asupra instituțiilor judiciare.

Controlul de convenționalitate – în special prin raportare la Convenția Europeană a Drepturilor Omului – de către un judecător este de asemenea de natură a reaminti finalitatea actului de justiție. Acest dialog între judecătorii

⁴⁹ Un apel pentru apărarea libertății de exprimare sindicale a fost lansat, iar Medel a aderat la acesta.

⁵⁰ Această libertate de exprimare a fost recent repusă în discuție de ministrul justiției, după convocarea la cancelarie a unui substitut care formulase în cadrul ședinței de judecată cereri neadecvate (nu solicitase

aplicarea unei pedepse într-o limită permisă – dar nu impusă – de legislația franceză recentă).

⁵¹ Antoine Garapon, Julie Allard, *Les juges dans la mondialisation, la nouvelle révolution du droit*, Ed. du Seuil, 2005.

naționali și cei europeni este azi un element esențial în progresul statului de drept.

Concluzie:

Calitatea justiției depinde de capacitatea sa de a se redescoperi. Instituțiile judiciare trebuie să-și aplice ele însele o cultură a dubiului metodologic, a reflecției colective, a evaluării practicilor.

Pentru aceasta, instituția trebuie în primul rând să accepte critica și contradictorialitatea, atât din exterior, cât și din interior. Trebuie să

învețe să extragă avantaje din libertatea de exprimare și din pluralismul punctelor de vedere. Schimburile internaționale se situează în această perspectivă, relativizând certitudinile și făcând loc ideilor noi.

În fine, calitatea justiției se măsoară în capacitatea de a-și apăra valorile înscrise în spiritul legilor fundamentale și în special în Convenția Europeană a Drepturilor Omului. În lipsa acestora, justiția nu ar fi nici legitimă, nici etică, nici eficientă.

Traducere realizată de Ionuț Militaru